

ЛІБАНОВА

Елла Марленівна – академік НАН України, доктор економічних наук, професор, директор Інституту демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ: ВТРАТИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Шановні колеги!

У доповіді президента НАН України йшлося про важливість людського капіталу, і в межах її обговорення я хотіла б додати кілька слів.

Сьогодні для України, мабуть, немає нічого важливішого, ніж людський капітал. Будуть люди — буде Україна, буде відбудова економіки. Без людей — не буде нічого.

Носієм людського капіталу, безумовно, є сама людина, і тому від того, як розвивається динаміка чисельності населення, багато чого залежить. На рис. 1 наведено динаміку чисельності населення України за всі роки її незалежності, починаючи з 1991 р. З цього графіка видно, що впродовж усіх цих десятиліть чисельність населення поступово скорочувалася, але чітко вирізняються два періоди, коли депопуляція набувала стрибкоподібного характеру. Обидві ці «сходінки» пов'язані з російсько-українською війною. Перший різкий спад кількості населення відбувся у 2014 р. через тимчасову окупацію Криму та частини Донецької і Луганської областей, коли багато людей опинилися за межами підконтрольних Україні територій. Потім упродовж кількох років динаміка скорочення більш-менш повернулася до звичайного довоєнного тренду, але в 2022 р. з початком широкомасштабної агресії РФ проти України стався другий різкий спад. І в наступні воєнні роки скорочення чисельності населення продовжилось.

Основними причинами зменшення кількості населення залишаються системне природне скорочення та зовнішня міграція, однак обидва ці фактори значно посилюються під час війни. За даними Євростату, під дією закону про тимчасовий захист у країнах Євросоюзу (плюс Норвегія і Швейцарія) станом на кінець лютого 2026 р. перебувають 4,4 млн наших громадян (рис. 2). Причому проблема полягає не стільки в кількості (хоча

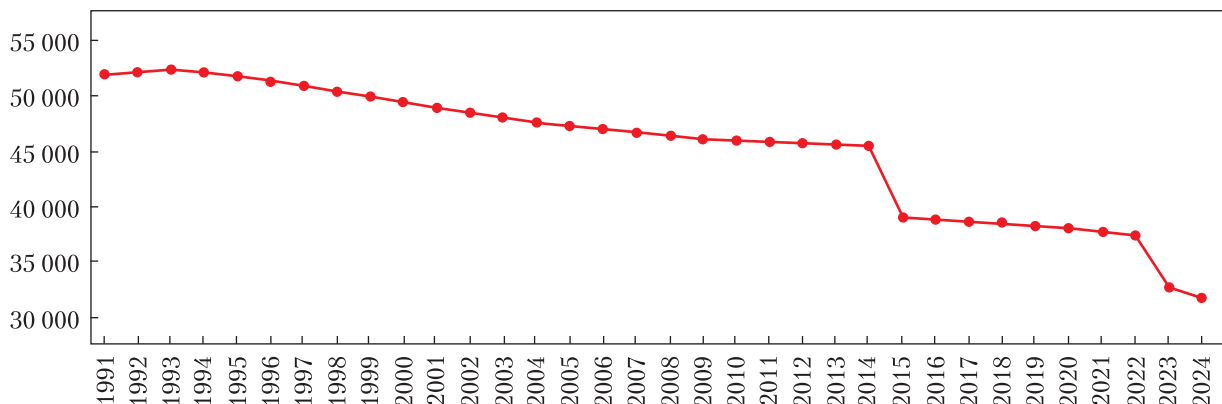

Рис. 1. Зміни чисельності населення України за період 1991—2024 рр., тис. осіб

вона величезна), скільки в тому, що 30 % цього числа становлять діти і підлітки віком до 18 років, а майже 40 % — жінки (15,5 % — жінки віком 18—34 роки).

Чи повернуться ці люди? Це питання стоїть дуже гостро, особливо з огляду на те, що на сьогодні ми оцінюємо чисельність населення в Україні в 29 млн осіб. Очевидно, що за кожного українця за кордоном потрібно боротися, але насправду повернеться їх небагато. Зараз я мрію, щоб повернулися 30 %, хоча у 2022 р. очікувала, що їх буде значно більше. Звісно, що чим довше триває ця війна, тим більше люди адаптуються в країнах перебування, а в Україні тим часом усе більше руйнується житлова та інша цивільна інфраструктура, погіршується стан економіки, і шансів на повернення стає все менше. До того ж величезний ризик полягає в тому, що ми втрачаємо молодь, насамперед молодих жінок, які вже не народять дітей в Україні.

Близько 70 % українських жінок працездатного віку, які перебувають за кордоном, уже мають роботу, а це означає, що вони можуть орендувати житло і забезпечити собі більш-менш прийнятні умови життя. Понад 70 % українок, старших за 25 років, мають вищу освіту, що пояснюється тим, що виїжджали переважно мешканки великих міст, де рівень освіти зазвичай вищий. Вони знайшли роботу, але найчастіше не ту, яка відповідає їхньому фаху. Наприклад, якщо жінка в Україні була лікарем, у найкращому випадку вона може

працевлаштуватися медсестрою. Те саме стосується і вчителів. Слід віддати належне нашим партнерам, вони сприяли організації в деяких школах класів з викладанням української мови і літератури, але це поодинокі вакансії.

Тому, як це принаймні впливає з проведених опитувань серед українських біженців у Європі, кваліфіковані фахівці найбільш незадоволені своїм становищем, оскільки вони відчутно втратили в соціальному статусі і в можливостях професійного розвитку. В принципі, якщо ми продовжимо підтримувати з ними зв'язки, можна буде розраховувати на їх повернення. Можуть повернутися й ті, хто має проблеми із суспільною адаптацією та спілкуванням з місцевим населенням, або ті, хто незадоволений якістю освіти і ставленням до дітей іммігрантів.

Хто точно не повернеться, так це люди, які виїхали всією родиною. У них, скоріше за все, не буде мотивації повертатися в Україну. Так само, як і в тих, хто втратив житло, роботу, бізнес.

Серед чинників, які стимулюють українських мігрантів залишатися за кордоном, вони найчастіше називають небезпеку в Україні; відсутність роботи, гідної зарплати та житла; розпад родини; впевненість у кращих перспективах для дітей за кордоном; наявність серед родичів, які виїхали, хронічно хворої особи; побоювання засудження з боку тих, хто весь цей час залишався в Україні, відповідальності за виїзд через РФ та можливої мобілізації.

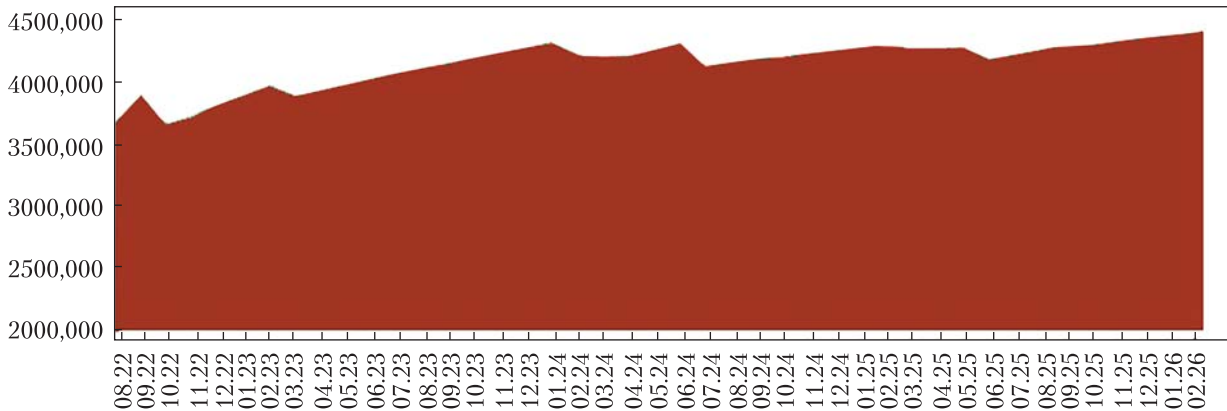

Рис. 2. Чисельність українських мігрантів у країнах ЄС від початку широкомасштабної агресії, тис. осіб

Із загроз в плані людського капіталу, крім масового неповернення українців, на нас може чекати друга, повоєнна, хвиля міграції, коли працездатні чоловіки після скасування воєнного стану пойдуть до своїх жінок і дітей, тобто родини возз'єднуватимуться, але не в Україні.

І нарешті ще одна проблема, пов'язана з людським капіталом, — імміграція. Очевидно, що ми без цього не обійдемося. Як кажуть, стоїть питання не «якщо», а «коли». І тут головне, щоб держава сформувала коректну, виважену, розумну міграційну політику, щоб, з одного боку, задовольнити попит на робочу силу, без чого відбудувати економіку не вдасться, а з іншого боку, не повторити помилок Євросоюзу.

Процес втрати людського капіталу має кількісну і якісну складові. Кількісну ми розглянули вище, а якісна пов'язана зі станом здоров'я населення, якістю освіти, економічною активністю, зменшенням патерналістських настроїв у суспільстві.

Отже, політика з відновлення людського капіталу в Україні має ґрунтуватися на застосуванні таких компенсаторів втрат.

1. *Підвищення рівня освіти і наближення професійно-освітньої структури робочої сили до потреб економіки.* Я вже казала, що 70 % жінок, які виїхали, мають вищу освіту. Якщо дружина має вищу освіту, скоріше за все, її чоловік також має вищу освіту. У разі повоєнної хвилі міграції ми втратимо ще більше освічених людей, а це має значення. І тут дуже важливо розрізня-

ти освіту і професійні навички. Освіта (education) — це про людський розвиток, формування світогляду, навчання критичному мисленню, а навички (skills) — це якраз про ринок праці.

2. *Поліпшення стану здоров'я населення і відтермінування смертей у старших вікових групах.* Це важливий елемент відновлення людського капіталу. Якщо людина хворіє, вона не може повністю реалізувати свої здібності на користь собі й суспільству. Потрібна державна політика заохочення людей до здорового способу життя (якої у нас, до речі, немає), зменшення зайнятості у шкідливих та небезпечних умовах, скорочення смертності у ДТП, поліпшення системи охорони здоров'я.

3. *Активізація поведінки населення на ринку праці.* За нашими підрахунками, на сьогодні в Україні не вистачає приблизно 2 млн працівників. Водночас далеко не всі, хто може працювати, зараз працюють. Насамперед це стосується жінок, які мають маленьких дітей. У нас була урядова програма «Муніципальна няня», яка передбачала компенсацію витрат на офіційну няню для дитини до 3 років, але пропозицій було обмаль, ніхто не хоче в нинішніх економічних умовах працювати такою нянею або відкривати приватний садочок.

4. *Підвищення рівня мобільності.* В Україні дуже низька мобільність робочої сили. Це погано, особливо в контексті того, що територіальні диспропорції на ринку праці і до війни були значні, а в повоєнний період лише зрос-

татимуть. Щоб підвищити мобільність робочої сили, потрібно, як мінімум, змінити житлову політику. Ще з початку 1990-х років у нашого населення закарбувалася думка, що за будь-яких обставин необхідно мати власне житло. Це категорично неправильно. Молоді потрібне не власне житло, а правова захищеність оренди (приватної чи комунальної). Лише тоді люди почнуть шукати роботу в інших містах і регіонах. Крім того, ми вже давно порушуємо питання про створення єдиної бази з інформацією про ситуацію в окремих локальних професійних сегментах ринку праці. Скажімо, в Чернігові є попит на лікарів-педіатрів, а люди з інших регіонів, які шукають роботу, ніяк не можуть про це дізнатися.

5. *Співпраця з українцями за кордоном.* Ми маємо налагодити тіснішу співпрацю з українцями за кордоном — як з діаспорою, так і з тими, хто виїхав уже під час війни. Якщо ми не зможемо їх повернути, то хоча б потрібно перетворити їх на лобістів України.

Для успішності політики відновлення людського капіталу в Україні необхідно здійснити перехід від традиційної трудомісткої економічної моделі до економіки, що не потребує багато людської праці і спирається на її високу продуктивність. Потрібні також зміни в організації системи управління, зокрема впровадження механізмів публічно-приватного партнерства, а також застосування принципів полісуб'єктного управління, коли для виконання того чи того завдання поєднуються інтереси різних суб'єктів управління.

У повоєнний період через зміни в системі розселення неминуче відбудуться й зміни в адміністративно-територіальному устрої країни в рамках унітарної держави та у формуванні просторових кластерів. Для різних регіонів потрібно розробляти різні форми заохочення людей жити і вести там бізнес, особливо це стосується північно-східних і південно-східних прикордонних територій.

Надзвичайно важливо також зберегти ту соціальну єдність і згуртованість, яку українці продемонстрували на початку широкомасштабної агресії. Зараз значно посилюються елементи гібридної війни проти України, спрямовані на те, щоб посіяти розкол і зневіру в українському суспільстві. Фундаментом сьогоденної єдності є концепт «проти», а нам необхідно побудувати суспільство, згуртоване на базі концепту «за», оскільки спільне бачення майбутнього — це невід'ємна складова людського капіталу і необхідна умова повоєнного відродження України.

Отже, чи зможемо ми зберегти людський капітал в Україні на тлі неминучої депопуляції та старіння населення? Зможемо. Однак для цього потрібна системна, цілеспрямована і консолідована робота як центральної і місцевої влади та місцевого самоврядування, так і громадянського суспільства, бізнесу, населення, а також залучення професійної спільноти для наукового супроводу цих процесів, налагодження системи моніторингу й прогнозування.

Дякую за увагу!

Ella M. Libanova

Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7170-7159>

HUMAN CAPITAL OF UKRAINE: LOSSES DUE TO WAR AND PROSPECTS FOR POST-WAR REVIVAL

Speech at the session of the General Meeting of the National Academy of Sciences of Ukraine, April 23, 2026

Cite this article: Libanova E.M. Human capital of Ukraine: losses due to war and prospects for post-war revival (speech at the session of the General Meeting of the National Academy of Sciences of Ukraine, April 23, 2026). *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2026. (5): 47—50. <https://doi.org/10.15407/visn2026.05.047>